

УДК 314.15.045:341.324

Семенов С. В.

аспірант кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: semenpochta@gmail.com
ORCID: 0009-0004-1882-1488

ДЕПОРТАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ЗМІНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація

Мета дослідження – на основі звітів, доповідей правозахисних та міжнародних організацій, а також електронних публікацій дослідити депортацію як інструмент демографічної трансформації окупованих територій України в період 2014–2023 рр., виокремити історичні витоки, механізми реалізації та наслідки для українського населення й регіону в цілому. Методологія дослідження передбачає використання принципів історизму, наукової об'єктивності, системності і комплексності. Застосовано загальнонаукові та спеціально-історичні методи: аналіз документальних і правозахисних джерел, порівняльно-історичний підхід (зіставлення сучасної ситуації з депортаціями радянського періоду), метод системного аналізу (виявлення взаємозв'язку між примусовою паспортизацією, «фільтрацією» та депортацією), а також метод критичного джерелознавчого аналізу для оцінювання звітів міжнародних організацій. Наукова новизна полягає у можливості виявити закономірності розвитку та поширення сучасних депортацій, а також оцінити їхній вплив на окуповані території, визначивши шляхи запобігання та мінімізації довгострокових негативних наслідків. У результаті проведеного дослідження можна констатувати, що депортація сьогодні виступає системним інструментом демографічної трансформації, що включає паспортизацію, «фільтрацію», насильницьку русифікацію та переселення ув'язнених, дітей і жінок. Примусове переміщення чи переселення населення має глибокі радянські корені, однак у новітніх умовах поєднується з механізмами інформаційного та правового тиску (створення підстав для позбавлення українського громадянства, заборони виїзду без російських документів тощо). Руїнується соціальна тканина окупованих регіонів України: зникають родинні та громадські зв'язки, змінюється етнічний склад, активно витісняється національна культура та мова. Порушуються норми міжнародного права, зокрема ст. 49 IV Женевської конвенції та Римський статут МКС, які забороняють депортацію цивільних із окупованих територій. Це формує підстави для кваліфікації дій РФ як воєнних злочинів чи злочинів проти людяності. Далі актуальним залишається вивчення довгострокових наслідків депортацій, зокрема економічних і психологічних, а також розробка механізмів притягнення винних до відповідальності й реінтеграції депортованих.

Ключові слова: депортація, демографічна зміна, примусове переміщення, переселення, повномасштабне вторгнення, міжнародне право.

Вступ. Депортація як інструмент демографічної трансформації окупованих територій України є складним та багатограним явищем, яке має значний вплив на соціальну, культурну та економічну структуру суспільства. Незважаючи на численні дослідження, присвячені історичним аспектам депортацій у радянський період, сучасні механізми примусового переміщення чи переселення населення, зокрема в контексті окупованих РФ територій України з 2014 року, залишаються недостатньо вивченими. Водночас комплексне розкриття одночасно історичного, соціально-економічного та культурного вимірів депортації залишається недостатнім, що й зумовлює потребу в цьому дослідженні.

Проблема депортацій як форми примусового переселення населення є об'єктом дослідження в історичній, правозахисній і політологічній літературі. В історичному аспекті її висвітлено у працях Енн Еплбаум [13], де авторка аналізує радянську систему масових репресій та депортацій як інструменту державного контролю Тімоті Снайдер [24] окреслює політику масового насильства у Східній Європі в середині XX століття, звертаючи увагу на депортації як систематичний засіб «очищення» територій. У контексті радянських репресивних практик у Західній Україні фокусується праця М.О. Горбатюка [3], де йдеться про операцію «Захід» 1947 року.

Сучасний вимір депортацій у межах збройного конфлікту в Україні розглядається в доповідях Human Rights Watch [19; 20] та Amnesty International [12], які документують випадки насильницького переміщення та переселення цивільних, зокрема через «фільтраційні табори». Окремі дослідження приділяють увагу політиці «паспортизації» та її ролі у зміні демографічного складу окупованих регіонів [15], аналітичні звіти ГО «Східна правозахисна група» та ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки» [2]. Масштабні порушення міжнародного права в контексті депортацій описано в регулярних звітах Управління Верховного комісара ООН з прав людини [22; 23] та ОБСЄ [5].

Серед новіших праць, не описаних безпосередньо в статті, слід відзначити: Енн Еплбаум [14], де акцентується увага на радянських методах знищення українського населення через штучно створені катастрофи та репресії, що опосередковано сприяють розумінню історичних коренів депортацій; [18], в якій автор розглядає широкі

стратегії ведення війни та геополітичні інтереси, аналізуючи роль насильницького переміщення населення у впливі на політичну мапу регіону. Центр прав людини [5] – узагальнює свідчення людей, які постраждали від насильницької «евакуації», та розкриває механізми депортації дітей і дорослих.

Таким чином, останні дослідження окреслюють низку спільних аспектів: зв'язок депортацій із політикою «паспортизації», виникнення «фільтраційних таборів» і формування керованого гуманітарного простору, а також руйнівні наслідки для демографічного, культурного й економічного ландшафту окупованих регіонів. Водночас комплексний аналіз, що враховує водночас історичні прецеденти, специфіку сучасної війни та масовість процесу депортації цивільного населення, залишається нагальною потребою. Саме це зумовлює актуальність проведеного дослідження та формує підґрунтя для подальшої наукової дискусії щодо протидії депортаціям і притягнення винних до відповідальності.

Мета роботи. Спираючись на наявну джерельну базу, показати депортацію як інструмент демографічної трансформації окупованих територій України в період 2014–2023 років, виокремити її історичні передумови, механізми реалізації та наслідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Депортація як інструмент демографічної зміни має довгу історію у світовій політиці, особливо в межах тоталітарних режимів. Цей інструмент демографічних змін є не лише воєнним злочином, але й стратегічним елементом окупаційної політики Російської Федерації. Вона включає широкий спектр примусових заходів, спрямованих на зміну етнічного складу територій, руйнування соціальної та культурної структури, а також формування нової політичної реальності на окупованих землях України. Ця практика має глибокі історичні корені, що беруть початок ще з радянських часів, і залишається невід'ємною частиною сучасної політики Кремля.

Після анексії Криму у 2014 році РФ розпочала масову видачу російських паспортів на окупованих територіях Донбасу. Цей процес від самого початку супроводжувався тиском та створенням адміністративних перешкод для тих, хто відмовлявся від отримання паспорта РФ, зокрема у сфері працевлаштування, доступу до соціальних послуг та системи освіти. У 2019 році Росія спростила процедуру надання громадянства жителям ОРДЛО, а відповідні «центри видачі паспортів» почали працювати у прискореному режимі. Ця політика значно активізувалася після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році.

27 квітня 2023-го Путін підписав указ, який дозволяє депортацію мешканців тимчасово окупованих регіонів («ДНР», «ЛНР», частин Херсонської та Запорізької областей), які вирішили не вступати до громадянства РФ. Згідно з указом, іноземцями вважатимуться громадяни, які проживали на територіях «нових регіонів» на день їхнього «прийняття» до складу Росії і заявили про бажання зберегти попереднє громадянство, а також ті, хто раніше проживав та виїхав до РФ, і які також заявили про бажання зберегти попереднє громадянство [8].

За даними українських органів влади, лише у 2023 році сотні тисяч жителів тимчасово окупованих територій отримали паспорти РФ за спрощеною процедурою, причому нерідко така паспортизація супроводжувалася примусом або залякуваннями. Примусова паспортизація стала однією з ключових складових стратегії Російської Федерації, спрямованої на інтеграцію окупованих територій до свого політичного, соціального та економічного простору, а також інструментом для депортації. Ця практика охопила широкий спектр заходів: від створення «виїзних обмежень» для осіб, які не оформили російські документи, до запуску інтенсивних інформаційних кампаній, що просувають ідею «руського мира» та підкреслюють «вигоди» від російського громадянства. Паспортизація також супроводжувалась введенням обов'язкової реєстрації за місцем проживання, примусовою участю в «місцевих виборах» під егідою окупаційної влади і, в деяких випадках, включенням мешканців до лав «територіальної оборони» чи інших збройних формувань. Услід за отриманням паспорта на людей часто чинився психологічний тиск з метою «переїзду» до віддалених регіонів Росії за програмами «переселення» або «працевлаштування».

Аналітики та дослідники ГО «Східна правозахисна група» та ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки» проаналізували дії країни-окупанта у запровадженні паспортизації для громадян України у період з 2000 по 2024 роки.

Ними виявлено, що за три роки до початку у 2022 році військового вторгнення РФ в Україну, окупаційні адміністрації РФ у Луганській та Донецькій областях почали масштабну роздачу паспортів РФ для місцевих мешканців. Перед початком військового вторгнення політики РФ заявляли, що Кремлю потрібно захистити громадян РФ, які мешкають у Луганській та Донецькій областях.

Дослідники вважають, що примусова паспортизація РФ – була одним з елементів гібридної війни РФ, та невід'ємною частиною підготовчих дій перед військовим вторгненням РФ в Україну [2].

У своїй статті «Russia's «Passportisation» of the Donbas» досліджуючи період до повномасштабного вторгнення Фабіан Буркгардт зазначив, що масова натуралізація українців це більше, ніж інструмент зовнішньої політики. Депортація спрямована на зміну демографічного складу окупованих територій. Замість депортованих українців на території розміщуються російські громадяни, яким створюються сприятливі умови для проживання. Це супроводжується активною русифікацією: введенням російських навчальних програм у школах, примусовим отриманням російських паспортів та інтеграцією депортованих до російського суспільства. Таким чином, депортація стає інструментом етнічного та культурного знищення, а також підготовкою до довгострокової анексії територій [15].

Після початку широкомасштабного вторгнення у 2022 році РФ значно активізувала практику примусового переселення населення з окупованих територій України. За даними ООН, понад 2,8 мільйона українських громадян були вивезені на територію Росії, включаючи тисячі дітей, яких розлучали із сім'ями та направляли у прийомні родини [23]. Такі дії систематично супроводжувались насильством, тиском і порушенням міжнародного права, яке взагалі забороняє депортацію цивільних з окупованих територій [4; 6; 20].

Як зазначено експертами коаліції «Україна. П'ята ранку» в їх аналітичному звіті, фільтраційні табори стали одним із ключових інструментів репресивної політики країни-окупанта на окупованих територіях України. Вони служать механізмом контролю за місцевим населенням, його ідентифікацією, а також способом насильницького вилучення нелояльних громадян. Фільтраційні табори виконують кілька функцій, які відображають цілеспрямовану стратегію окупаційної влади – це збір інформації про населення, виявлення нелояльних осіб і на кінець переміщення та контроль. Особи, які пройшли фільтрацію, підлягають обмеженням пересування або примусовому переміщенню до віддалених регіонів РФ, що ускладнює їхній зв'язок із рідними.

Свідчення постраждалих вказують на нелюдські умови утримання у таборах. Відсутність належного харчування, антисанітарія, постійний психологічний тиск і фізичне насильство – усе це створює умови, які порівнюються із концтаборами.

У вказаному Аналітичному Звіті зазначається, що на території Донецької та Луганської областей функціонувало щонайменше 21 фільтраційний пункт, зафіксовано також створення нових таборів у Херсонській і Запорізькій областях після початку повномасштабного вторгнення. Через ці табори пройшли сотні тисяч українців, багато з яких були депортовані або ув'язнені [7].

За даними правозахисників, тисячі українців, які пройшли через фільтраційні табори, зазнали катувань: від побиття до примусової праці. Особливе занепокоєння викликають свідчення про випадки сексуального насильства щодо жінок, які опинилися під вартою в цих таборах. Зокрема, у доповідях Human Rights Watch та Amnesty International задокументовані свідчення потерпілих, які змушені були працювати в нелюдських умовах або ставали жертвами зґвалтувань і принижень [12; 19; 21]. Вказані факти також неодноразово ставали предметом аналізу в Звітах ОБСЄ про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації та у періодичних доповідях Управління Верховного комісара ООН з прав людини [5; 22].

Водночас механізм «фільтрації» не лише виконує функцію жорсткого контролю та ідентифікації «нелояльних» до окупаційної влади осіб, а й відіграє стратегічну роль у подальшій демографічній зміні регіону: людей, визнаних «небажаними», часто депортують до віддалених районів Російської Федерації, а на їхнє місце переселяють громадян РФ або пропагують «добровільний» переїзд інших груп населення. Це призводить до поступового витіснення українців, руйнування місцевих громад та розмивання національної ідентичності на окупованих територіях.

За даними Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки депортація здійснюється під прикриттям нібито «евакуації», але її реальна мета – демографічна трансформація регіонів. Наприклад, на Херсонщині населення масово переселяли на лівий берег Дніпра, звідки людей далі переміщували до віддалених регіонів РФ. Такі заходи супроводжувалися позбавленням громадян майна, знищенням соціальної інфраструктури та відсутністю можливості повернення на рідні землі. Евакуаційні коридори, які могли б забезпечити захист цивільного населення, не створювалися, а кілька колон були навіть розстріляні окупантами [11].

Deutsche Welle, німецька державна радіостанція та телеканал, яка мовить на закордоння, на своєму інтернет-ресурсі опублікувала свідчення 16-ти річного Влада Руденка, якого військові РФ після окупації Херсона примусово депортували до Криму під приводом евакуації. Хлопцю заборонили дзвонити рідним, з мамою він зміг вийти на зв'язок лише через місяць. У російській депортації підліток провів 8 місяців, з яких 5 днів знаходився в ізоляторі без забезпечення належного харчування [16].

Загалом, подібні свідчення наголошують на тому, що під виглядом «евакуації» окупаційна влада охоплює дедалі ширше коло жертв, включно з неповнолітніми, які опиняються в ізоляції та позбавляються елементарних умов життя. При цьому метою залишається не стільки захист чи допомога, скільки насильницьке переміщення населення та реалізація репресивної політики.

Примусова депортація ув'язнених з окупованих територій України є ще одним проявом репресивної політики Російської Федерації. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну Росія здійснила масове переміщення ув'язнених із зон бойових дій. У своєму огляді ситуації з УВП під час війни Харківська правозахисна група наголошувала, що близько 3000 в'язнів могли опинитися на окупованих територіях.

Зокрема, із Запорізької, Херсонської та Донецької областей було депортовано ув'язнених до колоній у Краснодарському краї, Ростовській області та інших віддалених регіонах РФ. Ці дії здійснювалися без інформування української сторони, що унеможливило забезпечення захисту прав ув'язнених [9].

Переміщення ув'язнених відбувається також під виглядом «евакуації», хоча насправді цей процес є примусовим і не враховує волі осіб, яких депортують. Ув'язнених переміщують під охороною, часто в умовах, які не відповідають нормам гуманного поводження. Переміщення здійснюється без будь-яких юридичних підстав

чи судових рішень. Багато ув'язнених позбавляються українських документів і примусово отримують російські ідентифікаційні номери або паспорти. Зафіксовано численні випадки використання важкої праці, фізичне та психологічне насильство, а також відсутність до правової допомоги [1].

Справедливо зазначити, що практика депортацій, яку проводить Росія, має глибоке коріння в радянському минулому та відображає репресивні підходи, сформовані ще на початку існування СРСР. Депортація кримських татар у 1944 році, операція «Захід» 1947 року та інші масштабні примусові переселення народів були безпосередньо спрямовані на «очищення» територій від потенційно нелояльних груп і систематичне знищення національної ідентичності корінного населення. Подібні операції не обмежувалися лише Кримом чи Західною Україною: жертвами ставали й інші етнічні спільноти, яких радянська влада вважала «небезпечними» або «ворогами» режиму [3].

Важливу роль у цьому відігравала ідеологічна складова: під приводом зміцнення державної безпеки та боротьби з «буржуазним націоналізмом» радянські лідери прагнули уніфікувати багатонаціональне населення під єдиною радянською ідентичністю. У практичному вимірі це означало не лише фізичне переселення, а й цілеспрямовану політику культурної та мовної асиміляції. Репресивні механізми включали конфіскацію майна, примусове виселення у віддалені регіони, штучне роз'єднання родин та створення умов, за яких переселені особи втрачали зв'язок із власною історичною батьківщиною й культурою [10].

Сучасні депортації з окупованих територій України, хоч і мають інші масштаби та контекст, повторюють чимало з цих підходів. Так само, як у радянські часи, населення виокремлюється за критерієм «лояльності» чи «нелояльності» до окупаційного режиму, після чого починає діяти механізм примусового виселення. Паралельно застосовуються практики «перевиховання» або «інтеграції» людей до нових соціальних та культурних реалій – через нав'язування освіти, культурних норм, мови країни-окупанта. Усе це спрямоване на послаблення національної самоідентифікації та штучну зміну демографічного та етнічного складу регіону, що ускладнює повернення депортованих та відновлення їхніх прав навіть після можливої деокупації.

Довгострокові економічні наслідки примусової депортації для України є вкрай негативними. Втрата працездатного населення та кваліфікованих фахівців послаблює економічний потенціал країни, спричиняючи дефіцит робочої сили. За оцінками економістів, близько 2,8 мільйона українців були насильно депортовані до Росії, що суттєво зменшило економічно активне населення, особливо у промисловості, сфері обслуговування та аграрному секторі.

Руйнування економічних зв'язків та занепад підприємств є ще одним наслідком депортацій. Втрата кваліфікованих працівників, знищення логістичних ланцюгів та зупинка виробничих потужностей призвели до значного падіння виробництва. Наприклад, на тимчасово окупованій частині Донбасу у 2023 році видобуток вугілля скоротився більш ніж на 60%, а металургійні комбінати Маріуполя зазнали майже повного знищення. Втрата ринків збуту також загострила кризу: підприємства окупованих територій втратили можливість експортувати продукцію, що змушує їх працювати на російський ринок на невигідних умовах.

Додатково, депортація населення призводить до зменшення податкових надходжень, що негативно позначається на фінансуванні державного та регіональних бюджетів. Зростають витрати на гуманітарну допомогу, соціальну підтримку переміщених осіб та реабілітацію депортованих, створюючи додатковий тиск на економіку.

Окремо виділимо наслідки для аграрного сектору. Депортація жителів сільських територій спричинила нестачу робочої сили, ускладнила проведення посівних і збиральних кампаній, що призвело до зниження врожайності та скорочення експорту. Цілеспрямоване знищення ферм і сільськогосподарських підприємств на окупованих територіях ще більше ускладнює їхнє відновлення після деокупації.

Таким чином, примусова депортація не лише завдає величезних людських втрат, а й послаблює економіку України, ускладнюючи її відновлення та розвиток.

Висновки. Масові депортації, здійснювані Російською Федерацією, мають катастрофічні наслідки для демографічного та культурного ландшафту України. Ці дії не лише змінюють етнічний склад окупованих територій, а й спричиняють довгострокові наслідки для економічної, соціальної та культурної структури країни. Втрата демографічного потенціалу має довгострокові наслідки для відновлення економіки. Примусове переміщення часто супроводжується розлученням сімей. Дітей вилучають із сімейного середовища та передають у російські прийомні родини, що ускладнює їхнє повернення додому та відновлення родинних зв'язків. На окупованих територіях запроваджуються російські навчальні програми, що включають фальсифікацію історії, заперечення української культури та насадження проросійських наративів. Це спрямовано на формування нового покоління, позбавленого української національної ідентичності.

Зміна демографічного складу використовується Росією для виправдання своєї окупаційної політики. Примусова паспортизація та створення проросійського електорату на окупованих територіях сприяють збереженню контролю РФ над регіонами. Депортація сприяє встановленню жорсткого контролю над територіями, що ускладнює опір місцевого населення та створює умови для довгострокової інтеграції цих земель до складу РФ.

Загалом, примусова депортація населення має комплексний негативний вплив на економіку України. Вона сприяє депопуляції регіонів, знищенню підприємств, скороченню податкових надходжень та загальному економічному виснаженню країни. Відновлення цих територій після деокупації потребуватиме значних інвестицій та тривалого періоду економічного відновлення.

Список використаних джерел

1. ГО «Захист в'язнів України». Захист прав депортованих ув'язнених з окупованих територій України: виклики та шляхи вирішення. Липень 2024. URL: <https://surl.li/xtmqke> (дата звернення: 21.12.2024).
2. ГО «Східна правозахисна група» та ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки». Примусова паспортизація РФ в Україні 2000–2024 роки. URL: <https://surl.li/yuuzbj> (дата звернення: 17.12.2024).
3. Горбатюк М.О. Масові депортації населення Західної України в післявоєнний період. *Український історичний журнал*. 2018. № 1. С. 23–37.
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 12.12.2024).
5. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Квітень 2023. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560.pdf> (дата звернення: 15.12.2024).
6. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 12.12.2024).
7. Синюк О., Луньова А., Рашевська К., Мартиновський Р., Павлюк А., Свиридова Д., et al. Аналітичний звіт коаліції «Україна. П'ята ранку». Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України. 2023. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf (дата звернення: 18.12.2024).
8. Указ президента росії від 27.04.2023 № 307. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013> (дата звернення: 13.12.2024).
9. Харківська правозахисна група. Установи виконання покарань під час війни. Огляд ситуації. Серпень 2022. URL: <https://khpg.org/1608811011> (дата звернення: 21.12.2024).
10. Центр досліджень визвольного руху й Історичної правди. Як відбувалася найбільша депортація із Західної України. Жовтень 2017. URL: <https://cdvr.org.ua/23566/2017/10/20/> (дата звернення: 16.12.2024).
11. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Депортація, а не евакуація. Навіщо Кремлю примусове переміщення населення Херсонщини. Листопад 2022. URL: <https://surl.li/wdxfoa> (дата звернення: 15.12.2024).
12. Amnesty International. Like a Prison Convoy: Russia's Unlawful Transfer and Abuse of Civilians in Ukraine During 'Filtration'. 2022. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/6136/2022/en/> (дата звернення: 11.12.2024).
13. Applebaum A. *Gulag: A History*. Knopf Doubleday Publishing Group, 2007. 736 p.
14. Applebaum A. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. London: Penguin Books Ltd, 2017. 496 p.
15. Burkhardt F. Russia's «Passportisation» of the Donbas. 2020. URL: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C41/> (дата звернення: 12.12.2024).
16. DW українською. (Свідчення примусового переміщення). 2025. URL: https://x.com/dw_ukrainian/status/1874840574932680831 (дата звернення: 02.01.2025).
17. Elinder M., Erixson O., Hammar O. Where Would Ukrainian Refugees Go if They Could Go Anywhere? *International Migration Review*, 2023. 57(2), 587–602. <https://doi.org/10.1177/01979183221131559>
18. Freedman L. *Ukraine and the Art of Strategy*. Oxford University Press. 2019.
19. Human Rights Watch. «Filtration» and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia. September 2022. URL: <https://surl.li/yoesqv> (дата звернення: 11.12.2024).
20. Human Rights Watch. Україна: Примусова русифікація освіти на окупованих територіях. 2024. URL: <https://surl.li/tsfgzl> (дата звернення: 14.12.2024).
21. Leheza Y., Korniienko M., Bereznia V., Mariienko A., Radchuk A. Legal Regulation of Liability for Illegal Deportation of Children: Administrative, Criminal Aspects, Experience of Ukraine and International Standards. *Revista Juridica Portucalense*, 2024. 257–274. [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(36\)2024.ic-11](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(36)2024.ic-11)
22. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 40-th Report on the human rights situation in Ukraine. October 2024. URL: <https://surl.li/ujzsfz> (дата звернення: 17.12.2024).
23. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine, August 2023. URL: <https://surl.li/isamwz> (дата звернення: 11.12.2024).
24. Snyder, T. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Laurus, 2010. 524 p.
25. United Nations General Assembly. Resolution ES–11/1: Aggression against Ukraine (2022). URL: <https://surl.li/isldus> (дата звернення: 16.12.2024).
26. Wylegała A. Child migrants and deportees from Poland and Ukraine after the Second World War: experience and memory. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, 22(2), 2015. 292–309. <https://doi.org/10.1080/13507486.2015.1008411>

Semenov S. V.

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian History,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: cemenpochta@gmail.com

ORCID: 0009-0004-1882-1488

DEPORTATION AS A TOOL OF DEMOGRAPHIC CHANGE IN THE OCCUPIED TERRITORIES

Abstract

The purpose of the study is to investigate deportation as a tool of demographic transformation of the occupied territories of Ukraine in the period 2014–2023, based on reports, reports of human rights and international organizations, as well as electronic publications, to identify historical origins, implementation mechanisms and consequences for the Ukrainian population and the region as a whole. The research methodology involves the use of the principles of historicism, scientific objectivity, systematicity and comprehensiveness. General scientific and special historical methods were applied: analysis of documentary and human rights sources, comparative historical approach (comparison of the current situation with deportations of the Soviet period), the method of systems analysis (identification of the relationship between forced passportization, “filtration” and deportation), as well as the method of critical source analysis for evaluating reports of international organizations. The scientific novelty lies in the ability to identify the patterns of development and spread of modern deportations, as well as assess their impact on the occupied territories, identifying ways to prevent and minimize long-term negative consequences. Conclusions. We must state that deportation today acts as a systemic tool of demographic transformation, including passportization, “filtration”, forced Russification and resettlement of prisoners, children and women. Forced displacement or resettlement of the population has deep Soviet roots, but in modern conditions it is combined with mechanisms of informational and legal pressure (creating grounds for deprivation of Ukrainian citizenship, banning travel without Russian documents, etc.). The social fabric of the occupied regions of Ukraine is being destroyed: family and community ties are disappearing, the ethnic composition is changing, and national culture and language are being actively displaced. The norms of international law are being violated, in particular Article 49 of the IV Geneva Convention and the Rome Statute of the ICC, which prohibit the deportation of civilians from occupied territories. This forms the basis for qualifying the actions of the Russian Federation as war crimes or crimes against humanity. Further, it remains relevant to study the long-term consequences of deportations, in particular economic and psychological, as well as to develop mechanisms for holding perpetrators accountable and reintegration of deportees.

Key words: deportation, demographic change, forced displacement, resettlement, full-scale invasion, international law.

References

1. HO «Zakhyst v'iazniv Ukrainy». Zakhyst prav deportovanykh uv'iaznennykh z okupovanykh terytorii Ukrainy: vyklyky ta shliakhy vyrishennia [NGO “Protection of Prisoners of Ukraine”. Protection of the rights of deported prisoners from the occupied territories of Ukraine: challenges and solutions]. Retrieved from <https://surl.li/xmqke> [in Ukrainian].
2. HO «Skhidna pravozakhysna hrupa» ta HO «Instytut stratehichnykh doslidzhen ta bezpeky». Prymusova pasportyzatsiia RF v Ukraini 2000–2024 roky [NGO “Eastern Human Rights Group” and NGO “Institute for Strategic Studies and Security”. Forced passportization of the Russian Federation in Ukraine 2000–2024]. Retrieved from <https://surl.li/yyzbj> [in Ukrainian].
3. Horbatiuk, M.O. (2018). Masovi deportatsii naselennia Zakhidnoi Ukrainy v pislivoiennnyi period [Mass deportations of the population of Western Ukraine in the post-war period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 1, 23–37 [in Ukrainian].
4. Zhenevska konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
5. Orhanizatsiia z bezpeky i spivrobitnytstva v Yevropi (OSSE). Zvit pro porushennia ta nedotrymannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta prava prav liudyny [Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). Report on violations and non-compliance with international humanitarian law and human rights]. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560.pdf> [in Ukrainian].
6. Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. [Rome Statute of the International Criminal Court] (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
7. Siniuk, O., Luniova, A., Rashevska, K., Martynovskyi, R., Pavliuk, A., Svyrydova, D., et al. (2023). Analitichnyi zvit koalitsii «Ukraina. Piata ranku»: Deportatsiia hromadian Ukrainy z terytorii vedennia aktyvnykh boiovykh dii chy z tymchasovo okupovanoi terytorii Ukrainy [Analytical report of the coalition “Ukraine. Five in the Morning” on the deportation of Ukrainian citizens]. Retrieved from https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf [in Ukrainian].
8. Ukaz prezidenta Rosii [Decree of the President of Russia] 27.04.2023 № 307. Retrieved from <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013> [in Russian].
9. Kharkivska pravozakhysna hrupa. Ustanovy vykonannia pokaran pid chas viiny: Ohliad sytuatsii [Kharkiv Human Rights Group. Penitentiary institutions during the war: Situation overview]. Retrieved from <https://khp.org/1608811011> [in Ukrainian].
10. Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu i Istorychnoi pravdy. Yak vidbuvalasia naibilsha deportatsiia iz Zakhidnoi Ukrainy [Center for Studies of the Liberation Movement and Historical Truth. How the largest deportation from Western Ukraine took place]. Retrieved from <https://cdvr.org.ua/23566/2017/10/20/> [in Ukrainian].
11. Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky. Deportatsiia, a ne evakuatsiia. Navishcho Kremluiu pry-musove peremishchennia naselennia Khersonshchyny [Center for Strategic Communications and Information Security. Deportation, not evacuation. Why the Kremlin forcibly relocates the population of Kherson]. Retrieved from <https://surl.li/wdxfoa> [in Ukrainian].

-
12. Amnesty International. Like a Prison Convoy: Russia's Unlawful Transfer and Abuse of Civilians in Ukraine During 'Filtration' Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/6136/2022/en/> [in English].
 13. Applebaum, A. (2003). *Gulag: A History*. Knopf Doubleday Publishing Group, 736 p. [in English].
 14. Applebaum, A. (2017). *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. London: Penguin Books Ltd, 496 p. [in English].
 15. Burkhardt, F. (2020). Russia's «Passportisation» of the Donbas. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C41/> [in English].
 16. DW ukrainiskoіu. Svidchennia prymusovoho peremishchennia [Evidence of forced relocation]. Retrieved from https://x.com/dw_ukrainian/status/1874840574932680831 [in Ukrainian].
 17. Elinder, M., Erixson, O., & Hammar, O. (2023). Where Would Ukrainian Refugees Go if They Could Go Anywhere? *International Migration Review*, 57(2), 587-602. <https://doi.org/10.1177/01979183221131559> [in English].
 18. Freedman, L. (2019). *Ukraine and the Art of Strategy*. Oxford University Press [in English].
 19. Human Rights Watch. "Filtration" and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia. Retrieved from <https://surl.li/yoecqv> [in English].
 20. Human Rights Watch. *Ukraina: Prymusova rusyfikatsiia osvity na okupovanykh terytoriakh* [Ukraine: Forced Russification of Education in Occupied Territories]. Retrieved from <https://surl.li/tsfgzl> [in Ukrainian].
 21. Leheza, Y., Korniienko, M., Berezniak, V., Mariienko, A., & Radchuk, A. (2024). Legal Regulation of Liability for Illegal Deportation of Children: Administrative, Criminal Aspects, Experience of Ukraine and International Standards. *Revista Juridica Portucalense*, 257–274. [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(36\)2024.ic-11](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(36)2024.ic-11) [in English].
 22. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 40-th Report on the human rights situation in Ukraine. Retrieved from <https://surl.li/ujzsfz> [in English].
 23. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine, August 2023. Retrieved from <https://surl.li/isamwz> [in English].
 24. Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Laurus, 524 p. [in English].
 25. United Nations General Assembly. Resolution ES–11/1: Aggression against Ukraine. Retrieved from <https://surl.li/isldus>. [in English].
 26. Wylegała, A. (2015). Child migrants and deportees from Poland and Ukraine after the Second World War: experience and memory. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, 22(2), 292–309. <https://doi.org/10.1080/13507486.2015.1008411> [in English].